

WIESŁAW BLOCK OFMCAP

POKÓJ I HARMONIA W *TRAKTACIE O POKOJU*
GILBERTA Z TOURNAI (1200–1284)*

PEACE AND HARMONY IN THE *TREATY ABOUT PEACE*
GILBERT OF TOURNAI (1200–1284)

Abstract. Gilbert of Tournai, a minor brother in the thirteenth century, in his work *Treatise on Peace* (*Tractatus de pace et tranquillitate animi*) deals with the theme of harmony and peace, analyzing this reality from many perspectives. His work, in terms of methodology and content, fully reflects the medieval approach to the problem, but at the same time introduces new perspectives and broadens the horizons of thought, based on the author's many years of academic experience. Recreating and reflecting on the most important ideas of this work will be the focus of this study.

Keywords: Gilbert of Tournai; peace; harmony; franciscan spirituality; heaven hierarchy.

1. NOTA BIOGRAFICZNA

Gilbert¹, przynależący do szlacheckiej rodziny As-Piès, urodził się około 1200 r.² w rodowej posiadłości w Morielporte – dziś Porte Morel, dzielnica

Prof. dr hab. WIESŁAW BLOCK OFMCap – Franciszkański Instytut Duchowości przy Papieskim Uniwersytecie „Antonianum” w Rzymie; adres do korespondencji: Collegio Internazionale san Lorenzo da Brindisi, CP 18382, 00163 Roma; e-mail: wieslawb112@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4856-4035>.

* Wydanie polskie: Gilbert z Tournai, „Traktat o pokoju”, w: *Antologia mistyków franciszkańskich*, tłum. Stanisław Kafel, t. 2: *Wiek XIII–XIV* (Warszawa: ATK, 1986), 27–42. Ponadto w niniejszym studium uwzględniono wersję włoskojęzyczną dzieła: Gilberto di Tournai i Herbert di Cherbury, *Due prospettive sulla vita umana e celeste*, ed. Francesco De Carolis (Napoli: Giannini, 2010) oraz wydanie łacińskie: *Tractatus de pace auctore fr. Gilberto de Tornaco*, red. Ephreme Longpré (Quaracchi, 1925)

¹ Średniowieczne rękopisy podają wiele form pisowni jego imienia: Guilbertus, Gisbertus, Wilibertus, Guilibertus di Morielporte. Por. Gilberto di Tournai i Herbert di Cherbury, *Due prospettive sulla vita umana e celeste*, 17.

² Por. Aleksander Horowski, „Gilberto di Tournai, un pedagogo in cerca di pace: tra l'università, il chiostro, il pulpito e la corte”, w: *Storia della spiritualità francescana*, red. Marco Bartoli,

miasta Tournai, jednego z francuskojęzycznych miast Belgii. Miasto w 1187 r. zostało zdobyte przez króla Francji Filipa II Augusta i stało się przez następne około 400 lat częścią królestwa francuskiego. Nowy podział polityczny wpłynął bardzo pozytywnie na jego rozwój. Tournai okazało się ważnym ośrodkiem kulturalnym, szczególnie ze względu na uprawianie w nim sztuk plastycznych, jak rzeźbiarstwo (bogate zasoby kamienia brunatnego) i malarstwo.

Gilbert dzięki więzom krwi mógł być w jakiś sposób spokrewniony z królewską rodziną Kapetyngów. W każdym razie dobrze się czuł na dworze królewskim i utrzymywał bliskie relacje z królem Ludwikiem IX (1214–1270) oraz z flamandzkim rodem Dampierre (de Dampetra), głównie z hrabiną, a później mniszką cysterską Maryją z Dampierre (Maria de Dampierre)³. Jego szlacheckie pochodzenie dało mu łatwy dostęp do wiedzy i studiów. Po wstępnej nauce w rodzinnym mieście, jakiej udzielał mu biskup Gualtiero de Marvis (1175–1251), udał się do Paryża, gdzie otrzymał bardzo dobre, filozoficzne i teologiczne wykształcenie⁴, co pozwoliło mu pozostać na uniwersytecie przez następnych 10 lat (od 1230 do 1240 r.), by prowadzić zajęcia na wydziale teologii. Ważne w jego życiorysie wydarzenie przypadło na rok 1236, kiedy to jeden ze znanych profesorów paryskiego uniwersytetu, Aleksander z Hales, wstąpił do zakonu braci mniejszych. Aleksander nauczał w Paryżu już od ponad dwudziestu lat, dlatego prawdopodobnie Gilbert był jednym z jego studentów, a od 1230 r. jednym z najmłodszych towarzyszy na wydziale teologii. W tym okresie, tzn. około 1235 r., do Paryża przybył też Giovanni Fidanza, aby rozpocząć studia; także on w 1243 r. również wstąpił do zakonu braci mniejszych i otrzymał imię Bonawentura. Gilbert trochę wcześniej niż Giovanni, bo około 1240 r. poprosił o przyjęcie do zakonu, jak sam o tym wspomina w jednym ze swoich późniejszych traktatów: „Wewnętrzne pragnienie pokoju i głębokiej kontemplacji przywiodło mnie do braci mniejszych. [...]. Pożegnałem się z katedrą i zajęciami z teologii, bym mógł się przenieść do pokoju szabatowego człowieka wewnętrznego, pozosta-

Wiesław Block i Alessandro Mastromatteo, t. 1 (Bologna: EDB, 2017), 205. Data zaproponowana przez E. Bonifacio, który ustalił rok urodzenia Gilberta na 1209–1213, została zakwestionowana przez Servus Gieben i przesunięta na 1200. Por. Servus Gieben, „Il ‘Rudimentum doctrinae’ di Gilberto di Tornai con l’edizione de suo ‘registrum’ o tavola alla materia”, w: *Bonaventuriana: Miscelanea in onore di Jacques Guy Bougerol ofm*, red. Chavero Blanco, t. 2 (Roma: Edizioni Antonianum, 1988), 633.

³ Por. Gilberto di Tournai i Herbert di Cherbury, *Due prospettive sulla vita umana e celeste*, 17.

⁴ Por. Czesław Krakowiak, „Gilbert z Tournai”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5 (Lublin: TN KUL, 1989), 1075.

wiając zajęcia związane z nauką filozofii i medytacje nad pieśniami poetów, jakie przy takiej aktywności musiały być wykonywane”⁵.

Po wstąpieniu do zakonu Gilbert nie mógł się cieszyć upragnionym pokojem i kontemplacją, bowiem zostało mu powierzone zadanie głoszenia kazań. Szybko stał się znanym i poszukiwanym kaznodzieją. Wspierał głoszonym słowem Bożym zorganizowanie siódmej wyprawy krzyżowej, w której prawdopodobnie wziął udział w latach 1248–1254 przy boku króla Francji Ludwika IX. Świadectwem głoszonych kazań są dwa ich zbiory: *Sermones dominicales et de sanctis*⁶ i *Sermones ad varios status*, uważane za integralną, siódmą część *Rudimentum doctrinae*, która rozpowszechniła się jako osobne dzieło i aż do dzisiaj zachowało się nie mniej niż 70 rękopisów⁷.

Kiedy w 1257 r. Bonawentura został wybrany ministrem generalnym zakonu, musiał zostawić uniwersytet paryski i oddać się nowym obowiązkom. Na swoje miejsce wyznaczył właśnie Gilberta, który w ten sposób stał się rektorem *Studium generalnego* braci mniejszych w Paryżu i pełnił tę funkcję do 1261 r., po czym przebywał w otoczeniu rodziny królewskiej Kapetyngów, prawdopodobnie będąc wychowawcą rodziny królewskiej. Na prośbę króla Ludwika IX stworzył *Eruditio regnum et principum*, studium poświęcone sztuce chrześcijańskiego wychowania przyszłych monarchów i kierowania całym królestwem, z konkretnymi odniesieniami do dworu króla Francji⁸. Działalność wychowawcza i pedagogiczna brata Gilberta poświadczona jest także traktatem *De modo addiscendi*, napisanym dla syna hrabiego z Flandrii⁹.

W Paryżu powstało jedno z jego najważniejszych dzieł *Rudimentum doctrinae*, zbudowane z czterech traktatów przedstawiających fundamentalne podstawy i pierwsze zasady wiedzy¹⁰. Zamierzeniem *Rudimentum doctrinae*

⁵ Gilberto di Tournai, *De modo addiscendi*, red. Enrico Bonifacio (Torino: Società Editrice Internazionale, 1953), 60.

⁶ Gilbert był uznawany za wybitnego kaznodzieję do tego stopnia, że o jedną z kopii jego kazań poprosił osobiście papież Aleksander IV. Por. Aleksander Horowski, „Il sermone su san Francesco”, *Collectanea Franciscana* 78, nr 3–4(2008): 525.

⁷ Por. Aleksander Horowski, „Maria e la perfezione della vita religiosa nei sermoni sull’annunciazione di Gilberto di Tournai”, w: *Religioni et doctrinae. Miscellanea di studi offerti a Bernardino de Armellada in occasione del suo 80 compleanno*, red. Aleksander Horowski (Biblioteca seraphico-capuccina, 89) (Roma: Istituto Storico Dei Cappuccini, 2009), 232.

⁸ Więcej na ten temat: Jacques Le Goff, *San Luigi* (Piccola Biblioteca Einaudi. Nuova serie. Storia, 348) (Torino: Einaudi, 2007), 334–341.

⁹ Dobrze uzasadniony historycznie opis jego życia i dzieła stworzył Pietro Maranesi, „Gilbertus Tornacensis: ‘Rudimentum doctrinae’”, w: *Editori di Quaracchi 100 anni dopo, bilancio e prospettive. Atti del Colloquio Internazionale, Roma 29–30 maggio 1995*, red. Alvaro Cacciotti i Barbara Faes de Mottoni (Roma: Antonianum, 1977), 143–148.

¹⁰ Por. Servus Gieben, „Il ‘Rudimentum doctrinae’ di Gilberto di Tornai”, 626.

było doprowadzenie wychowanka do mądrości, poprzez wskazanie na podstawowe dynamiki poznawcze, określając, jaki jest cel nabycia wiedzy, przedmiot, który do tego prowadzi, jego istotne etapy i narzędzia.

W 1274 r. Gilbert wraz z Bonawenturą wziął udział w soborze powszechnym w Lyonie, na potrzeby którego z polecenia Bonawentury przygotował memoriał *Collectio de Scandalis Ecclesiae*, w którym m.in. przedstawiał swoją negatywną ocenę wypraw krzyżowych. Opinia Gilberta wyrażona podczas soboru była bardzo surowa: po pierwsze, niewłaściwa polityka Kurii Rzymskiej, która nieprzerwanie szuka pieniędzy na wyprawy krzyżowe, następnie trudna sytuacja w Ziemi Świętej, gdzie zakony rycerskie ze swą pychą i żądzą władzy ubliżają sobie wzajemnie, do tego jeszcze nieskuteczność rycerzy chrześcijańskich, którzy zamiast strzec ziemi Jezusa żyją wśród pijaństwa i nieładu moralnego¹¹.

Jeśli chodzi o sferę prowadzenia życia duchowego, brat Gilbert stworzył przynajmniej sześć dzieł poświęconych tematyce ascetyczno-mistycznej. *Tractatus de virginitate* został wysłany dla Izabelli († 1270), siostry Ludwika IX, założycielki monasteru w Longchamp¹². Innym ciekawym dziełem jest *Tractatus de morte non timenda*, złożony z ośmiu kazań o śmierci, i *Tractatus de SS. Nomine Jesu*, poświęcony dziesięciu uniesieniom o Najświętszym Imieniu Jezus, ułożony prawdopodobnie po soborze w Lyonie i przeznaczony dla braci mniejszych. Ponadto należy wymienić: *Tractatus de septem verbis Domini in cruce* składający się z dziesięciu kazań opartych na słowach Jezusa wypowiedzianych na krzyżu; *Tractatus de locis mundi* (do tej pory nie został wydany drukiem) i *Tractatus de pace et tranquillitate animi* napisany dla zakonnicy cysterskiej, córki hrabiego z Flandrii, przedmiot szczegółowej analizy niniejszego studium.

Mając ponad osiemdziesiąt lat, Gilbert umarł 7 października 1284 r., pozostawiając wiele kazań i pism, które do dzisiaj mają ogromne znaczenie, głównie teologiczne i pedagogiczne¹³.

¹¹ Por. Franco Cardini, „Gilberto di Tournai. Un francescano predicatore della crociata”, w *Studi Francescani* 2(1975): 42–43.

¹² Tekst został wydany przez Alphonse de Poorter, „Lettre de Guibert de Tournai à Isabelle, fille du Roi de France”, *Revue d'Ascétique et Mystique* 12(1931): 116–127.

¹³ Ephrem Longpré we wstępie do wydania łacińskiego *Tractatus de pace* cytuje fragmenty hymnów i poezji skomponowanych pośmiertnie ku czci Gilberta. Hymny wychwalają jego cnoty oraz podkreślają dojrzałość jego sposobu bycia jako profesora na paryskiej katedrze teologii. Por. Gilberto di Tournai i Herbert di Cherbury, *Due prospettive sulla vita umana e celeste*, 16.

2. „TRAKTAT O POKOJU”
(TRACTATUS DE PACE ET TRANQUILLITATE ANIMI)
– OGÓLNE WPROWADZENIE

Powstały prawdopodobnie po powrocie Gilberta z soboru w Lyonie „Traktat o pokoju” jest dojrzałym i bardzo bogatym zarówno pod względem teologicznym, duchowym, jak i społeczno-eklezyjalnym dziełem. Przebija z niego przykład żywego świadectwa osoby prawdziwie religijnej zanurzonej w problemy Kościoła swego czasu, jak i rys duchowości cysterskiej oraz franciszkańskiej, z ewangelicznym wezwaniem do wstępowania w ślady Chrystusa, źródła prawdziwej harmonii i pokoju. Bardziej dokładna analiza treści potwierdza, iż zawartość dzieła w pełni odzwierciedla zamierzenia autora zawarte w jego tytule, to znaczy dociekania Gilberta koncentrują się wokół myśli przewodniej traktatu, charakterystycznej dla średniowiecznej duchowości chrześcijańskiej, jaką jest przeświadczenie, iż tylko w mistycznym zjednoczeniu duszy z Bogiem osoba może odnaleźć prawdziwy pokój, a poprzez to prawdziwą radość¹⁴. Kiedy człowiek zaczyna smakować i coraz pełniej partycypować w Bożym pokoju, w nim samym rodzi się porządek i harmonia, wartości jakie promieniają na cały wszechświat, tworzy się relacja harmonijnego współistnienia pomiędzy ludźmi, pomiędzy człowiekiem i kosmosem¹⁵. Pogłębiając w sobie doświadczenie wewnętrznego pokoju, osoba zostaje obdarzona Bożą mądrością i rozumie, iż powinna na niej postępować, oczyszczając się i doskonaląc poprzez podstawowe ćwiczenia duchowego życia, jakimi są: *lectio*, *meditatio*, *oratio* i *contemplatio*. W ten sposób dar wewnętrznego pokoju i wysiłek ascetyczny prowadzą bezpośrednio do pełni życia mistycznego¹⁶.

¹⁴ Typowym przykładem tego typu literatury jest dzieło francuskiego benedyktyna Pietro di Celle (1115–1183): *De puritate animae*, gdzie *quies contemplationis* jest rozumiana jako szczyt doświadczenia duchowego na drodze wznoszenia się duszy do Boga. Por. Jean Leclercq, *La spiritualità di Medioevo da san Gregorio a san Bernardo (sec. VI–XII)* (Bologna: Edizioni Dehoniane, 1969), 293.

¹⁵ Por. Felice Accrocca, *Introduzione*, w: *Dizionario francescano. I mistici. Scritti dei mistici francescani*, t. 1: *Secolo XIII* (Milano–Padova: Santa Maria degli Angeli, 1995), 605.

¹⁶ Por. Latterio Mauro, „Nota sulla presenza del «De spirituali amicitia» di Aelredo di Rievaulx nel XIII secolo: il capitolo XXIV del «Tractatus de pace» di Gilberto di Tournai”, *Divus Thomas* 83, nr 4(1980): 130.

A. List dedykacyjny

„Traktat o pokoju” rozpoczyna *List dedykacyjny* skierowany do hrabiny Marii z Dampierre¹⁷, mniszki cysterskiej, prawdopodobnie opatki z klasztoru w Flines-lez-Raches – małej wioski położonej we Flandrii, aktualnie usytuowanej pomiędzy północną Francją a Belgią. Autor wyraża wielką wdzięczność Bożej Opatrzności za dni pokoju, jakie zawitały po okresie zawziętych sporów i oszczerstw. Według włoskiego badacza historii średniowiecza Felice Accrocca, dedykacja odzwierciedla wydarzenia z 1276 r., w którym to nastąpiło rozluźnienie napięcia, jakie od pewnego czasu było powodem pogorszenia relacji pomiędzy zakonem braci mniejszych i cystersami¹⁸. Tego typu konflikty pomiędzy dwoma wspólnotami zakonnymi były dość częste. Sam Gilbert w *Collectio de scandalis ecclesiae* poświęcił sporo miejsca na opisanie duchowego upadku, jaki dotknął tych, którzy powinni byli oddawać się życiu mniszemu. Inny znawca historii średniowiecza, brat mniejszy Ephrem Longpré wskazuje, że w 1275 r. kapituła generalna zakonu cystersów wydała bardzo ostro sformułowany dekret przeciwko braciom mniejszym, który jednak już rok później został odwołany¹⁹. Być może do tego właśnie wydarzenia odwołuje się Gilbert, kiedy w *Liście dedykacyjnym* z wielką radością i wdzięcznością stwierdza, iż długo trwający czas milczenia i niezgody pomiędzy rodzinami zakonnymi nareszcie ustąpił: „do tego czasu uciśniony nieładem, milczałem, ale usta mówią z nadmiernej radości serca, spowodowanej faktem, iż pęknięcie powstałe z różnicy zdań na nowo zamienia się w jedność i rodziny zakonne [...] zaczynają oddychać pokojem” (*Prolog*).

B. Budowa literacka utworu

List dedykacyjny kończy odwołanie się do wspólnoty cysterskiej kobiet z życzeniami błogosławionej lektury dzieła składającego się z dziewiętnastu rozdziałów. Dla ułatwienia lektury i analizy traktatu, zgodnie z treścią poszczególnych rozdziałów, został dokonany jego podział na cztery podstawowe grupy tematyczne:

¹⁷ Maria z Dampierre († 1302) była córką Małgorzaty II z Konstantynopola (1202–1280) i drugiego jej męża, Wilhelma III z Dampierre (1200–1231). Około 1252 r. wstąpiła do opactwa cysterskiego w Flines, otrzymując tytuł opatki. Por. Gilberto di Tournai i Herbert di Cherbury, *Due prospettive sulla vita umana e celeste*, 32.

¹⁸ Por. Accrocca, *Introduzione*, vol. 1, 605.

¹⁹ Cyt. za: Gilberto di Tournai i Herbert di Cherbury, *Due prospettive sulla vita umana e celeste*, 32.

rozdziały I–III: Najświętsza Trójca – źródło pokoju

rozdziały IV–XII: Niebiańska Jerozolima

rozdziały XIII–XIV: Pokój na świecie

rozdziały XV–XXIX: Pokój między ludźmi

Części	grupy tematów	rozdział	tematy rozdziału
Część pierwsza	Najświętsza Trójca – źródło pokoju	I	Źródło pokoju
		II	Pokój w Bogu samym
		III	Bóg źródłem pokoju i harmonii
Część druga	Niebiańska Jerozolima	IV	Pokój aniołów doświadczany w królestwie niebieskim
		V–VI	Upadek aniołów, którzy nie potrafili zachować pokoju w niebie ani na ziemi i jak zastawiają sidła i zakłócają pokój ludzi
		VII–X	Łagodne zachowanie aniołów, ich zadania i hierarchia
		XI	Pokój anielski jest podstawą, z której pochodzi pokój ludzki
		XII	Aktywność aniołów nie przeciwstawia się ich pokojowi i harmonii
Część trzecia	Pokój na świecie	XIII–XIV	Pokój nieustający
		XV–XVII	Pokój ludzki, upragniony i poszukiwany

Część czwarta	Pokój między ludźmi	XVIII	Grzech niszczy pokój
		XIX– XXIV	Wielorakie rzeczywistości pozbawione pokoju: wojna, kłótnie, bogactwo, przyjemności, pusta chwała i próżne przyjaźnie
		XXV	Prawdziwy pokój znajduje się w tajnikach serca
		XXVI	Pielęgnowanie osiągniętego pokoju
		XXVII	Rozszerzanie się pielęgowanego pokoju
		XXVIII	Doskonalenie powiększonego pokoju
		XXIX	Pokój doskonały staje się źródłem zadowolenia

Te grupy przedstawiają cztery podstawowe pola tematyczne poddane refleksji. Wyłączając pierwsze, gdzie króluje pokój Boży, jako że Najświętsza Trójca, źródło pokoju, jest doskonałym punktem odniesienia, autor dostrzega brak pokoju na wszystkich innych poziomach istnienia świata niebiańskiego i ziemskiego. Ukazując konkretne braki, Gilbert sugeruje także sposób jego odzyskania.

3. ANALIZA TREŚCI I PRZESŁANIE DUCHOWE TRAKTATU

A. Część pierwsza: Najświętsza Trójca – źródło pokoju (rozdz. I–III)

Pokój ma swoje źródło w Bogu (*pacis autem origo Deus est*), co też jest punktem odniesienia dla rozważań Gilberta. Bóg, źródło pokoju, stworzył świat według właściwego porządku, chcąc, aby w Jego stworzeniach odzwierciedlał się Boży ład: „Bóg, poprzez wielość i zawsze jednakową

mądrość, wyróżnił całe swoje stworzenie w stopnie, różnice i porządki, przywdział ją przedziwnym i różnobarwnym pięknem, aby nie była przyczyną przeciwstawienia i nie weszła w konflikt ze sobą samą, zjednoczyła każdą rzecz zgodnie, z harmonijnym prawem pod Nim, jedynym początkiem, aby wszędzie królował, panował pokój i jedność?” (rozd. I)²⁰.

Podjmując temat Bożego pokoju (por. rozdz. II), Gilbert trwoży się, ponieważ uważa, że jego usta są nieczyste i serce przyćmione, a więc nie tylko że z powodu własnej ułomności i słabości nie powinien on podejmować tego rozważania, ale także nie jest on w stanie do końca zrozumieć, doświadczyć owej tajemnicy, a tym bardziej jej wytłumaczyć, zgodnie z tym, co mówi autor Listu do Filipian: „Pokój Boży przewyższa wszelki umysł” (por. Flp 4,7). Sam Bóg jest pokojem, w pełni błogosławionym w sobie samym, który wszystko doprowadza do pokoju i utrzymuje pokój dla całego wszechświata. W Bożej naturze nie ma żadnego rozdzielenia i podziału. Różnica i rozróżnienie występuje pomiędzy boskimi osobami, które mimo różnych właściwości, jakie przypisane są danej osobie, dążą nieustannie do harmonii i pokoju. Trójca Święta, która sama będąc jednością, jednoczy wszystkie rzeczy, staje się dla Gilberta pierwszym i jedynym punktem odniesienia wobec każdego stworzenia i każdego człowieka, który chce żyć w pokoju (por. rozdz. III). Całe stworzenie, a głównie człowiek, może uczestniczyć w Bożym pokoju, przyjmując go jako dar zgodnie ze słowami Chrystusa: „Pokój wam zostawiam, pokój mój wam daję. Nie tak jak daję świat, ja wam daję” (J 14,27).

B. Część druga: Niebiańska Jerozolima (rozd. IV–XII)

Miasto niebieskie, Jerozalem nowa, została uporządkowana według doskonałego obrazu Boga, który jest jednością Trójcy Przenajświętszej (*unitatem trinitatis*) (por. rozdz. IV), stąd też niebiańskie Jerozalem cieszy się trwałym pokojem, jak o tym pisze św. Augustyn²¹ cytowany przez Gilberta: „Pokój miasta niebieskiego jest najbardziej zjednoczoną wspólnotą tych, którzy cieszą się obecnością Boga i przebywają razem z Bogiem” (rozd. IV).

Niestety, nie wszyscy mieszkańcy tego miasta chcieli trwale partycypować w Bożym pokoju, niektóre z duchów niebiańskich musiały opuścić święte Jerozalem, prowadzeni przez wodza niezgody Lucyfera, „który wywyższył siebie samego, unosząc się w swych myślach, zataił płomień chwały, który

²⁰ Tekst polski cytowany jest zgodnie z: Gilbert z Tournai, „Traktat o pokoju”, w: *Antologia mistyków franciszkańskich*, t. 2, 27–42.

²¹ *De civitate Dei*, XIX, 13 (CCL 48, 679; PL 41, 640).

mógłby znaleźć” (rozd. VII). Zszedł na ziemię, odbierając pokój ludziom, „szukając, aby zranic całe ciało mistyczne Kościoła, poprzez swe trujące strzały rzucane w ciemność” (rozd. V). Upadek zbuntowanego podżegacza i jego towarzyszy był jednak bardzo korzystny dla całego Jeruzalem, stawiając je na nogi, a tym samym oczyszczając, aby inni aniołowie nie odrzucili ich Stwórcy. „W niebie pozostali sami wybrani, wyłączeni zostali potępieni” (rozd. VII).

Aktualnie święte miasto Jeruzalem cieszy się pokojem i harmonią: „aniołowie siedzą i w ciszy są im przyznane obowiązki według różnorodności ich natury” (rozd. VII). Symbol „zasiadania” został użyty przez Gilberta, aby opisać życie kontemplacyjne niebieskich duchów. Trwając w pokoju, wolni od innych czynności, aniołowie kontemplują oblicze ich Stworzyciela, kochają Go i rozumieją wszystko to, co odpowiada pragnieniu Jego wiecznej woli. Stan ciszy i zdumienia, w jakim przebywają czyste duchy, symbolizuje ich zdziwienie, wobec tego czego doświadczają i co posiadają. Mają świadomość, iż to wszystko, co nieprzerwanie staje się ich udziałem, zostało im darowane, dlatego też nie znajdując odpowiedniejszego środka na wyrażenie dziękczynienia za otrzymane dobrodziejstwa pozostają w ciszy i w zdumieniu (por. rozdz. VII).

Wprowadzając opis mieszkańców miasta niebiańskiego Gilbert stwierdza jednoznacznie: „na temat tych czystych duchów, które przewyższają zdolność naszych umysłów i naszych myśli, nie możemy powiedzieć nic w sposób właściwy: my ich nie znamy” (rozd. VII). Autor „Traktatu” opłakuje zatem ludzką małość i ograniczoność, jest świadomy jednak tego, iż tak bardzo ograniczona znajomość duchów czystych, jaką może posiadać człowiek, jest wystarczająca do tego, by także on mógł pełnić wolę Stwórcy. Niewiele rzeczy, które wierzący wiedzą o mieszkańcach Jeruzalem niebieskiego, zostało przekazanych przez świętych teologów, którzy w świetle Objawienia zrozumieli, w jaki sposób ci współobywatele nieba są rozmieszczeni w perspektywie hierarchii. Jak wynika z tekstu, owi święci teologowie to głównie Bernard z Clairvaux i Grzegorz Wielki (por. rozdz. VII).

Hierarchia anielska jest złożona z dziewięciu chórów (kategorii) podzielonych na trzy urzędy. W pierwszym urzędzie znajdują się trzy kategorie (chóry) najbliższe Bogu, które kontemplują Go twarzą w twarz. Poszczególne kategorie aniołów różnią się między sobą cnotą, jaka dominuje w danym chórze i wpływa na jego specyfikę: Serafini płoną z miłości, Cherubini wyróżniają się inteligencją, a Trony charakteryzują się przez mądrość (por. rozdz. VIII). Drugi urząd został opisany według propozycji danej przez

św. Bernarda z Clairvaux: Panowania – kierują biegiem wieków, a uniwersalne panowanie historii zostawiają Chrystusowi. Zwierzchności – chór, który otrzymał władzę nad wszystkimi rzeczami, zmienia radykalnie i przewraca do góry nogami królestwa, znosząc potężnych z tronu. Władze – panują i kierują władzami tego świata²². Także trzeci urząd został opisany bardzo drobiazgowo i podzielony na trzy chóry. Moce, których imię pochodzi od słów „męstwo”, „moc”, „potęga”, są silni w dokonywaniu cudów, w przenikaniu myśli i rozdawaniu darów niebieskich. Archanioły, spośród których najważniejszy jest archanioł Michał, zachowują w wierze lud chrześcijański. Aniołowie są posyłani, by przekazywać Boże polecenia. Schematycznie hierarchię anielską, o jakiej mówi Gilbert, można przedstawić następująco²³:

Urząd I (Principatus I)	Urząd II (Principatus II)	Urząd III (Principatus III)
Serafini	Panowania	Moce
Cherubini	Zwierzchności	Archaniołowie
Trony	Władze	Aniołowie

Niebiańska Jerozolima właśnie dlatego, że zbudowana jest na podstawie hierarchicznej struktury, pozostaje miastem pokoju, ponieważ pomiędzy chórami anielskimi panuje czystość serca, zgoda, jedność i wspólna służba

²² Struktura hierarchii niebieskiej została opisana także przez Pseudo-Dionizego Areopagite w *De coelesti Hierarchia*. Wydanie krytyczne tego dzieła: Günter Heil i Adolf M. Ritter, *Pseudo-Dionysius Areopagita. De Coelesti Hierarchia, De Ecclesiastica Hierarchia, De Mystica Theologia, Epistulae* (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1991). W średniowiecznych traktatach proponowano wiele mniej czy bardziej zbieżnych schematów, niektóre ilustrowały lub rozpowszechniały ten sformułowany przez Pseudo-Dionizego Areopagite, inne sugerowały zupełnie inną klasyfikację.

²³ Hierarchiczne przedstawienie podziału chórów anielskich nie jest jednakowe i jednoznaczne, głównie jest zależne od autora, który je proponuje. Typowy pozostaje podział uczyniony przez Dantego Alighieri w *Boskiej komedii*. Raj Dantego składa się z dziewięciu nieb: siedem pierwszych przybiera nazwy planet Układu Słonecznego (Księżyc, Merkury, Wenus, Słońce, Mars, Jowisz, Saturn), na pozostałe dwa składają się stałe gwiazdy i pierwszy ruch. Wszystko to znajduje się w Niebie. W ten sposób są podzieleni również aniołowie: Księżyc – pierwsze niebo (aniołowie), Merkury – drugie niebo (archaniołowie), Wenus – trzecie niebo (Księżstwa), Słońce – czwarte niebo (Potęgi), Mars – piąte niebo (Moce), Jowisz – szóste niebo (Panowania), Saturn – siódme niebo (Trony), Gwiazdy stałe – ósme niebo (Cherubini), pierwszy ruch – dziewiąte niebo (Serafini), niebo najwyższe – najwyższy Bóg i wszyscy błogosławieni, którzy objawiają się podróżnemu w poszczególnych niebach, by umożliwić mu lepsze zrozumienie doświadczenia raju. Por. Dante Alighieri, *La Commedia. Nuovo testo critico secondo i più antichi manoscritti fiorentini*, red. Antonio Lanza (Anzio: De Rubeis, 1995).

(por. rozdz. X); są to cnoty, które powinny występować w relacjach pomiędzy ludźmi, gdyż właśnie one stanowią fundament pokoju dla hierarchicznie ułożonego społeczeństwa (por. rozdz. XI). W XII rozdziale traktatu Gilbert dodaje do swoich rozważań o harmonicznie i pokojowo przeżywanym istnieniu duchów niebieskich myśl, w której wyjaśnia, jak można pojednać ruch i aktywność duchów anielskich z ich wewnętrznym pokojem. Odwołuje się tutaj do idei „błogosławionego” Dionizego²⁴, który opisuje ruch aniołów jako trojaki: kołowy, prosty i skośny. Ruch kołowy tłumaczy się za pomocą przykładu stali, która przyciąga żelazo, podobnie nieskończone piękno unosi w górę i przyciąga do siebie każdą inteligencję, czyni ją łagodną i spokojną. Ruch prosty lub uporządkowany odnosi się do aniołów chórów wyższych, którzy są aktywni w trosce o te niższe chóry i poprzez aniołów z chórów pośrednich kierują ich umysł ku Bogu. Ruch skośny przypisuje się aniołom, którzy w sobie chwala najwyższą dobroć Boga, dając przez to przykład ludziom, aby interesując się rzeczami zewnętrznymi, nigdy nie oddalili się od życia wewnętrznego. Konkludując tę część traktatu Gilbert raz jeszcze podkreśla niewystarczalność i ograniczoność tego, co zostało przez niego napisane: „rozważając o tych rzeczach i próbując wytłumaczyć je, słowo staje się żalonym jękaniem” (por. rozdz. XII), stwierdza na koniec autor.

C. Część trzecia: Pokój na świecie (rozdz. XII–XIV)

W trzeciej, najkrótszej części dzieła Gilbert zwraca uwagę na kosmos i ziemię, gdzie też zgodnie z pragnieniem Stwórcy powinien panować dogłębny pokój i harmonia. Cały kosmos i wszelkie stworzenie: słońce, księżyc, powietrze, ziemia, niebo, zmiana czasu, morze, podążają według porządku otrzymanego od Boga i z tego powodu trwają w pokoju. We wszystkich stworzeniach, a nawet w przeciwnych sobie żywiołach, takich jak zimno i ciepło, wilgoć i posucha, jest możliwe odnalezienie harmonii i zgody do takiego stopnia, że nic nie przeszkadza i nie zakłóca pokoju darowanego im przez Boga (por. rozdz. XIII–XIV).

²⁴ Kiedy Gilbert w tym rozdziale mówi o błogosławionym Dionizym, w rzeczywistości cytuje Pseudo-Dionizego lub Dionizego Areopagitę (V wiek). Popelnia on błąd całego średniowiecza mówiąc, iż owe idee zostały przekazane Dionizemu przez św. Pawła Apostoła.

D. Część czwarta: Pokój między ludźmi (rozdz. XV–XXIX)

Pokój jest bardzo upragniony i poszukiwany także przez ludzi, to naturalna tendencja, jaka występuje w sercu każdego człowieka – mówi Gilbert – stąd też ludzie, przezwyciężając wiele trudności, szukają go, a ci najbardziej wytrwali czasem odnajdują. Pokój jest niczym pokarm dla duszy, która cieszy się będąc nim wypełniona i do kiedy czuje się syta, odpoczywa spokojnie w Bogu. Człowiek spragniony Bożego pokoju, pod wpływem łaski Bożej, jest w stanie zostawić swoich rodziców, funkcje, bogactwa i przyjemności świata po to tylko, by go odnaleźć, i będąc już wolnym od trosk ciała i ducha w pełni się nim radować (por. rozdz. XVI).

Niestety, pomimo tak gorącego poszukiwania pokoju ze strony człowieka, zbyt często sposób jego bycia i budowania relacji pomiędzy ludźmi jest prostym zaprzeczeniem tych dążeń. Gilbert wylicza kilka przestrzeni ludzkiego życia, gdzie tego pokoju nie ma: trwanie w grzechu i notoryczne odrzucanie Boga (rozdz. XVIII), dążenie i prowadzenie wojen (rozdz. XIX), spory i kłótnie, brak umiejętności przebaczenia urazów (rozdz. XX), niepoahamowane przywiązanie i poszukiwanie dóbr i bogactw (rozdz. XXI), nastawienie na doznawanie coraz to nowych przyjemności (rozdz. XXII), irracjonalne dążenie do godności i prestiżowych funkcji (rozdz. XXIII), budowanie niszczących relacji i egoistycznych przyjaźni (rozdz. XXIV).

W tym kontekście autor podkreśla pozytywną rolę przyjaźni właściwie przeżywaną i zachęca swego czytelnika, czyli wspólnotę mniszek cysterskich do jej doświadczenia. Za punkt wyjścia stawia dwa rodzaje przyjaźni: cielesną i duchową. Przyjaźń tylko cielesna i doczesna niszczy serce człowieka, pozbawia go prawdziwego pokoju i często rodzi nienawiść oraz wojny. Natomiast przyjaźń duchowa znajduje w Bogu kryterium inspiracji i w tym samym czasie udoskonala człowieczeństwo: „Celem przyjaźni duchowej nie jest osiągnięcie własnej korzyści, ale wypływa ona ze szlachetności duszy i ze zdrowej moralności [...] wzajemna sympatia wyraża całą intensywność radości wewnętrznej” (rozdz. XXIV). Przyjaźń duchowa nie przynosi żadnego niebezpieczeństwa, które by zniszczyło pokój wewnętrzny człowieka, ponieważ jednoczy dwie dojrzałe osoby zwrócone ku świętości. Dlatego „ta przyjaźń jest kierowana przez roztropność, podtrzymywana przez sprawiedliwość, ograniczana przez umiarkowanie, chroniona przez siłę. Przynosi owoce w życiu obecnym i w tym przyszłym [...]. Człowiek upodobniłby się do zwierząt, gdyby nie uzyskał łagodności siły z przyjaźni duchowej. Jakie to szczęście, kiedy jednoczą się serca, jak między dwoma osobami tworzy

się jedność” (rozd. XXIV). Gilbert podkreśla, że źródłem i początkiem przyjaźni jest miłość, gdzie miłość doskonała znajduje się w Bogu, dlatego też prawdziwa przyjaźń duchowa odnosi wszystko do Boga.

Następne rozdziały tej części traktatu ukazują w sposób pozytywny istotę prawdziwego pokoju, jaki może być przeżywany tylko w głębi serca człowieka. Nie ma znaczenia, jaką drogę trzeba przebyć, by go osiągnąć, czasami prowadzić może ona nawet przez bardzo negatywne doświadczenia, jednak ważne jest to, iż któregoś dnia dusza często poturbowana i pokaleczona, wreszcie jednak oddzielona od zbędnych i mało potrzebnych relacji z zewnętrznym światem milknie, by oddać się prostej medytacji. Wraz z upływem czasu, uduchowiona i poprzez systematyczną medytację uniesiona ponad siebie, zacznie smakować niebiańskiej rzeczywistości (por. rozdz. XXV). Gilbert na tym poziomie duchowego życia wymaga od człowieka wyuczenia zmysłów. Pokój odnaleziony w ten sposób będzie szybko odżywiający i nakarmiony „mlekiem miłości” (por. rozdz. XXVI), to znaczy wzrostem miłości i harmonii wobec siebie samego, wobec przyjaciół i nieprzyjaciół, a wreszcie też ku Panu Bogu. W konsekwencji tak pielęgnowany pokój wzrasta i umacnia się, człowiek staje się zdolny pokonać gniew i irytację. Nawet kiedy jest prowokowany, dla zachowania zewnętrznej i wewnętrznej harmonii potrafi usunąć się na bok (por. rozdz. XXVII). Jako docelowy i końcowy punkt drogi Gilbert wskazuje na pokój doskonały, tzn. pokój doświadczony i przeżyty także w czasie prześladowań, które nie są w stanie zmącić wewnętrznej harmonii w duszy człowieka: „tak więc blask niedostępnego światła nie jest osiągalny, jeśli nie poprzez pobożne i spokojne umysły” (rozd. XXVIII). Doświadczenie pokoju jest dwojakie: pierwsze obecne w czasie teraźniejszym, kiedy jeszcze nie oddycha się jego pełnią, jest to pokój w drodze; natomiast drugi w całej swej pełni będzie przeżywany w ojczyźnie niebieskiej. Końcowy rozdział utworu (rozd. XXIX) wskazuje na ostatni i kulminacyjny stopień doświadczenia pokoju, jakim jest „rozkosz pokoju”, czyli prawdziwy i pełny odpoczynek w Bogu. Warto dodać, iż Gilbert nawiązuje kilkakrotnie w swoim dziele do myśli, że najbardziej sprzyjające warunki do zdobycia wewnętrznego pokoju mają ci, którzy cieszą się życiem oddanym medytacji, bowiem w krużganku klasztornym i pod nadzorem jednego spokojnego przeora rodzi się w duszy w sposób naturalny harmonia i doskonały pokój²⁵. Zgodnie z tradycją cysterskich cenobitów wirydarz pełnił

²⁵ Por. Ewa Łużyniecka, *Architektura klasztorów cysterskich. Filie lubiąskie i inne cenobia śląskie* (Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, 2002), 42–43. W jednym z kazań o zwiastowaniu Najświętszej Maryi Panny – *Quae habitus in hortis*, Gilbert przedstawia

funkcję wewnętrznego ogrodu w obrębie zabudowań klasztornych. W sposób symboliczny miał przypominać i odzwierciedlać pokój i harmonię ogrodu rajskiego. Stąd też ktoś, kto podejmuje się życia we wspólnocie klasztornej – uważa autor traktatu – jest w pewien sposób uprzywilejowany i posiada o wiele łatwiejszy dostęp do daru duchowego pokoju. To właśnie zewnętrzny ład i porządek, zakonna dyscyplina, dobre uczynki, jak też harmonia serc i ducha osób żyjących w zażyłej jedności i kontemplacji Trójcy Świętej i niebiańskiego Jeruzalem może być modelem prawdziwego ładu i harmonii dla całego społeczeństwa. Z radowania się tym pokojem wypływają porządek i harmonia wszechświata²⁶. Tak sformułowana refleksja w dużej mierze wpisuje się ogólnie w średniowieczne rozumienie pokoju, a szczegółowo głęboko zakotwiczona jest także w duchowości cysterskiej.

Gilbert na koniec traktatu, jakby w podsumowaniu, wskazuje czytelnikom dzieło Ryszarda od św. Wiktora *Arka mistyczna*²⁷, mówiąc, że tam opisane jest to wszystko w sposób o wiele jaśniejszy i bardziej ujmujący.

ZAKOŃCZENIE

Pokój i harmonia w najróżniejszych jego formach istnienia są tematem przewodnim całego traktatu, jaki brat mniejszy Gilbert z Tournai dedykował wspólnocie cysterskiej. Pokój jest możliwy tylko w dobrze opisanym i usystematyzowanym hierarchicznie społeczeństwie. Gilbert, podobnie jak całe średniowiecze, jest przekonany, iż podział społeczeństwa musi szanować i odzwierciedlać hierarchie obecne w Jeruzalem niebieskim. Taki porządek obecny jest w całym kosmosie, ów jasny podział pochodzi od Stwórcy, który wprowadził go pomiędzy wszystkimi bytami²⁸.

Czytelnika *Traktatu o pokoju* uderza elokwencja pisarska jego autora oraz pogłębiona znajomość Biblii i literatury patrystycznej. Gilbert cytuje wiele

życie w klauzurze poprzez siedem przymiotów ogrodu, który jest zamieszkiwany również przez Maryję Dziewicę: dyscyplina według reguły, nieobecność zgorszeń, rygor, miłość wzajemna, dobre uczynki, pobożność i kontemplacja. Por. Horowski, „Maria e la perfezione della vita religiosa”, 238.

²⁶ Por. Accrocca, *Introduzione*, t. 1, 605.

²⁷ Por. PL 196, 135–192.

²⁸ Owa idea jest bardzo różna od pozycji franciszkańskiej, gdzie wszystkie stworzenia, mając tego samego Ojca, mają tę samą pozycję synowską wobec niego, a zatem we wzajemnych relacjach, głównie jeśli chodzi o ludzi, powinni uważać się oni za braci. Por. Wiesław Block, *Wszystkim chrześcijanom. Duchowość św. Franciszka z Asyżu w świetle jego pism*, t. 4: *Ja, brat* (Kra-ków: Serafin, 2019).

razy Pseudo-Dionizego, św. Augustyna, św. Grzegorza Wielkiego, św. Chryzostoma, św. Bernarda z Clairvaux, Ugo od św. Wiktora, jak też swego przyjaciela Bonawenturę. Interesujący jest fakt, iż będąc bratem mniejszym przywołuje tylko jeden raz osobę Franciszka z Asyżu. Ten, który już za życia był uważany za herolda pokoju, nie został zaproponowany przez autora traktatu jako przykład do naśladowania. Nie ma wątpliwości, iż dla Gilberta, który poznał zakon braci mniejszych dopiero w środowisku uniwersyteckim i posiadał już własną formację oraz własny bagaż kulturalny, bliższy był ideał pokoju głoszony przez uczniów św. Bernarda z Clairvaux.

BIBLIOGRAFIA

- Block, Wiesław. *Wszystkim chrześcijanom. Duchowość św. Franciszka z Asyżu w świetle jego pism*. T. 4: *Ja, brat*. Kraków: Serafin, 2019.
- Cardini, Franco. „Gilberto di Tournai. Un francescano predicatore della crociata”. *Studi Francescani* 72(1975): 31–43.
- Gieben, Servus. „Il ‘Rudimentum doctrinae’ di Gilberto di Tournai con l’edizione de suo ‘registrum’ o tavola alla materia”. W: *Bonaventuriana: Miscelanea in onore di Jacques Guy Bougerol ofm*, red. Chavero Blanco. T. 2, 621–680. Roma: Edizioni Antonianum, 1988.
- Gilbert z Tournai. „Traktat o pokoju”. W: *Antologia mistyków franciszkańskich*. Tłum. Stanisław Kafel. T. 2: *Wiek XIII–XIV*, 27–42. Warszawa: ATK, 1986.
- Gilberto di Tournai i Herbert di Cherbury. *Due prospettive sulla vita umana e celeste*, red. Francesco De Carolis. Napoli: Giannini, 2010.
- Horowski, Aleksander. „Il sermone su san Francesco”. *Collectanea Franciscana* 78, nr 3–4 (2008): 525–552.
- Horowski, Aleksander. „Gilberto di Tournai, un pedagogo in cerca di pace: tra l’università, il chiostro, il pulpito e la corte”. W: *Storia della spiritualità francescana*, red. Marco Bartoli, Wiesław Block i Alessandro Mastromatteo. T. 1, 205–218. Bologna: EDB, 2017.
- Horowski, Alessandro. „Maria e la perfezione della vita religiosa nei sermoni sull’annunciazione di Gilberto di Tournai”. W: *Religioni et doctrinae. Miscellanea di studi offerti a Bernardino de Armellada in occasione del suo 80 compleanno*, red. Aleksander Horowski, 231–275 (Biblioteka seraphico-capuccina, 89). Roma: Istituto Storico Dei Cappuccini, 2009.
- Krakowiak, Czesław. *Gilbert z Tournai*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 5, 1075. Lublin: TN KUL, 1989.
- Le Goff, Jacques. *San Luigi* (Piccola Biblioteca Einaudi. Nuova serie. Storia, 348). Torino: Einaudi, 2007.
- Łużyniecka, Ewa. *Architektura klasztorów cysterskich. Filie lubiąskie i inne cenobia śląskie*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, 2002.
- Maranesi, Pietro. „Gilbertus Tornacensis: ‘Rudimentum doctrinae’”. W: *Editori di Quaracchi 100 anni dopo, bilancio e prospettive. Atti del Colloquio Internazionale, Roma 29–30 maggio 1995*, red. Alvaro Cacciotti i Barbara Faes de Mottoni, 141–167. Roma: Antonianum, 1977.
- Tractatus de pace auctore fr. Gilberto de Tornaco*, red. Ephreme Longpré. Quaracchi, 1925.

POKÓJ I HARMONIA W *TRAKTACIE O POKOJU*
GILBERTA Z TOURNAI (1200–1284)

Streszczenie

Gilbert z Tournai, brat mniejszy, żyjący w XIII wieku, w swoim dziele *Traktat o pokoju* (*Tractatus de pace et tranquillitate animi*) podejmuje temat harmonii i pokoju, analizując tę rzeczywistość z wielu perspektyw. Jego praca, pod względem metodologii jak i treści, w pełni odzwierciedla średniowieczne podejście do problemu, jednocześnie jednak wprowadza nowe perspektywy i poszerza horyzonty myślowe, bazując na długoletnim doświadczeniu akademickim jej autora. Odtworzenie najważniejszych idei tego dzieła i refleksja nad nimi są głównym przedmiotem niniejszego studium.

Słowa kluczowe: Gilbert z Tournai; pokój; harmonia; franciszkanizm; hierarchia niebieska.